

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. III. *Axel Nielsen*: Tiden 1820—1870. I Komm. hos G. E. C. Gad. Kbh. 1944. 1. Halvbind. Industriens Forhold i Almindelighed. 419 S. 2. Halvbind. Enkelte Industrier. 277 S.

Med dette tredje bind er det stort anlagte værk om dansk industris historie naaet ind i en periode, hvori en moderne fabriksindustri, til forskel fra fortidens manufakturer, begynder at træde frem ogsaa hos os. Det er den periode, hvor dampmaskinen efterhaanden vinder indpas, og hvor i det hele moderne teknik og moderne forretningsorganisation begynder at gøre sig gældende. Og hvilket kriterium man end anvender for at skelne mellem haandværk og industri, bedriftens størrelse, den større eller mindre mekanisering eller afsætning paa bestilling til en begrænset kundekreds kontra lagring og afsætning paa et videre og ubestemt marked (det sidste kriterium er vel nærmest overbetonet af Vilhelm Marstrand i indledningen til »Danmarks industrielle Udvikling«), vil det ikke kunne nægtes, at Danmark i dette tidsrum fik en virkelig industri.

Trangen til at faa denne begyndende industrielle udvikling belyst i sammenhæng er ogsaa stærk hos dem, der uden at kunne fordybe sig i de mange specialværker om enkelte bedrifter, enkelte industrier eller særlige sider ved industrien interesserer sig for vort erhvervsliv i det nittende aarhundrede. Hvad de almindelige historiske værker har at sige om vor industri i dette tidsrum, er nemlig yderst magert. Selv en økonomisk historiker som Rubin har i »Frederik VI's Tid« kun yderst lidt om industriens forhold i 1820'erne og 30'erne. Og de følgende aartier har historien endnu mindre taget sig af, mens skildringen af haandværkets forhold før og efter næringsloven indtager en ret bred plads i de fleste historiske fremstillinger.

Med alt dette for øje kan man sige, at den nu foreliggende skildring af disse 50 aars industrielle historie ved en saa grundigt arbejdende videnskabsmand som professor Axel Nielsen vil være mange kærkommen. Det er naturligt, at fremstillingen i forhold til tidsrummets længde er langt mere indgaaende end i de to foregaaende bind, der omfatter et par aarhundreder. Dette bind er blevet over halvanden gang saa stort som de to foregaaende tilsammen. Det er vel af denne rent praktiske grund, at forfatteren har delt det i to halvbind.

At forfatteren af dette bind er blevet økonomisk historiker via socialøkonomien, medens forfatterne af de to tidligere bind var yngre faghistorikere, kunde maaske ventes at have nogen indflydelse paa behandlingsmaaden. Socialøkonomen vil jo snarere stille spørgsmaal til det forhaanden-

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. III. *Axel Nielsen*: Tiden 1820—1870. I Komm. hos G. E. C. Gad. Kbh. 1944. 1. Halvbind. Industriens Forhold i Almindelighed. 419 S. 2. Halvbind. Enkelte Industrier. 277 S.

Med dette tredje bind er det stort anlagte værk om dansk industris historie naaet ind i en periode, hvori en moderne fabriksindustri, til forskel fra fortidens manufakturer, begynder at træde frem ogsaa hos os. Det er den periode, hvor dampmaskinen efterhaanden vinder indpas, og hvor i det hele moderne teknik og moderne forretningsorganisation begynder at gøre sig gældende. Og hvilket kriterium man end anvender for at skelne mellem haandværk og industri, bedriftens størrelse, den større eller mindre mekanisering eller afsætning paa bestilling til en begrænset kundekreds kontra lagring og afsætning paa et videre og ubestemt marked (det sidste kriterium er vel nærmest overbetonet af Vilhelm Marstrand i indledningen til »Danmarks industrielle Udvikling«), vil det ikke kunne nægtes, at Danmark i dette tidsrum fik en virkelig industri.

Trangen til at faa denne begyndende industrielle udvikling belyst i sammenhæng er ogsaa stærk hos dem, der uden at kunne fordybe sig i de mange specialværker om enkelte bedrifter, enkelte industrier eller særlige sider ved industrien interesserer sig for vort erhvervsliv i det nittende aarhundrede. Hvad de almindelige historiske værker har at sige om vor industri i dette tidsrum, er nemlig yderst magert. Selv en økonomisk historiker som Rubin har i »Frederik VI's Tid« kun yderst lidt om industriens forhold i 1820'erne og 30'erne. Og de følgende aartier har historien endnu mindre taget sig af, mens skildringen af haandværkets forhold før og efter næringsloven indtager en ret bred plads i de fleste historiske fremstillinger.

Med alt dette for øje kan man sige, at den nu foreliggende skildring af disse 50 aars industrielle historie ved en saa grundigt arbejdende videnskabsmand som professor Axel Nielsen vil være mange kærkommen. Det er naturligt, at fremstillingen i forhold til tidsrummets længde er langt mere indgaaende end i de to foregaaende bind, der omfatter et par aarhundreder. Dette bind er blevet over halvanden gang saa stort som de to foregaaende tilsammen. Det er vel af denne rent praktiske grund, at forfatteren har delt det i to halvbind.

At forfatteren af dette bind er blevet økonomisk historiker via socialøkonomien, medens forfatterne af de to tidligere bind var yngre faghistorikere, kunde maaske ventes at have nogen indflydelse paa behandlingsmaaden. Socialøkonomen vil jo snarere stille spørgsmaal til det forhaanden-

værende stof ud fra økonomiske tankegange og kategorier. I det store og hele har dog forfatteren af dette bind fortsat med at inddele og behandle sit materiale efter rent historiske synspunkter. Ganske vist mærker man, især i den indledende fremstilling af den økonomiske baggrund, prof. Axel Nielsens fortrolighed med penge- og bankforholdenes økonomi. Og der er et særligt kapitel om industriens kapitalforhold. Men som helhed fremtræder ogsaa dette bind som en historikers værk. Og ligesom de tidligere bind har det især fortjeneste af at have fremdraget et meget stort hidtil uudnyttet stof fra centraladministrationens arkiver. Derimod synes der mindre at være øst af lokalt arkivstof. Den samtidige litteratur er i høj grad opsporet og benyttet, den senere fremkomne speciallitteratur i mindre grad.

Inden de enkelte dele af bogen omtales, skal anmelderen give plads for et par hovedindtryk, som har paatrængt sig ham efter en grundig gennemlæsning. Ligesom det var tilfældet med de to tidligere bind, handler ogsaa dette i meget høj grad om staten og industrien. Det længste kapitel i første halvbind drejer sig om toldpolitik, og ogsaa i andet halvbind om de enkelte industrier er der megen toldhistorie. Lægges hertil kapitler om bevillingssystemet og om statens støtte til industrien, den grundige omtale af statsfabrikkerne i Usserød og Frederiksværk m. m., kan det vist siges, at man paa de fleste af bogens sider støder paa konstellationen stat og industri. Den stadige pegning paa staten er her mindre naturlig end i de tidligere bind. Hermed hænger ogsaa et andet hovedindtryk sammen: at man ved afslutningen af læsningen af bogen kan synes, at man har faaet meget at vide om industrien under den sidste del af enevælden, da staten endnu greb saa stærkt ind i erhvervslivet, medens man kun har et svagt billede af dansk industri i 50'erne og 60'erne, da den dog maa have været nok saa udviklet.

Det første og største halvbind behandler industriens forhold i almindelighed. Det indledes med det før omtalte kapitel om den økonomiske baggrund, hvor foruden bank- og pengeforhold især lønforhold, men ogsaa befolkningsforhold og andet omtales. Blandt de senere kapitler belyser flere som nævnt statens forhold til industrien, saaledes kapitel II om bevillingssystemet, kapitel VII om statens støtte til industrien, hvor man faar et indblik i fabrikdirektørens virksomhed og følger det saakaldte Industri- og kommercefond i dets ikke altid vellykkede bestræbelser for at fremme dansk industri, til det opløses 1837, og kapitel XI om toldpolitikken. Ogsaa i kap. IV om arbejdsløse og hjælpen til dem, væsentlig en skildring af fattigvæsenets industrielle foretagsomhed, er det det offentlige og industrien, det drejer sig om. Et par af kapitlerne, nemlig kap. III om lavene i opløsning og kap. X om kampen om næringsfriheden vedrører fuldt saa meget haandværkets som industriens forhold. I nær sammenhæng hermed staar ogsaa kap. V om vandrende svende. En anden række kapitler handler derimod om den egentlige industris indre forhold, nemlig kapitel VI om arbejdsforhold inden for industrien, d. v. s. særlig kvinde- og børnearbejdet, kap. VIII om industriens kapitalforhold, kapitel IX om aktieselskaber, hvor der gives en skildring af fyrrernes for tidlig fødte industrielle aktieselskabsbevægelse eller -mani, kap. XII om fabrikation og anvendelse af maskiner, særlig dampmaskiner, og kap. XIII om industriens brændselsproblem.

Trods de talrige, fra mange sider samlede oplysninger, som disse kapitler giver, forekommer det mig dog, at der paa visse punkter mangler noget, hvad enten det kunde være bragt ind under de foreliggende kapiteloverskrifter eller vilde have krævet et kapitel for sig. I kapitlet om industriens kapitalforhold tales der væsentlig kun om det rent negative, industriens vanskelighed ved at faa laan. Derimod berøres ikke den kapitalkoncentration, som i visse tilfælde havde fundet sted. Det mest fremtrædende eksempel er vel Jacob Holm og Sønner. Dette firma nævnes spredtvis i første halvbind og omtales noget mere under olieindustrien i andet halvbind, men dets vidtspændende industrielle virksomhed og den bagved liggende kapitalstyrke omtales ingensteds. Ifølge Rawert (Kongeriget Danmarks industrielle forhold s. 700) drev dette firma i 1847 ikke mindre end 14 forskellige industrielle bedrifter, nemlig to oliemøller, et sæbesyderi, en sejldugsfabrik, en stivelsefabrik, fire skibsværfter, et eddikebryggeri, en limfabrik, et trankogeri, en reberbane og et lysestøberi, og det beskæftigede i dette aar fra 571 til 786 mennesker. Det drejer sig her kun i mindre grad om, hvad man har kaldt industriel integration, men derimod om koncentration af kapital og arbejdskraft. Der kunde ogsaa nævnes andre eksempler paa mangesidigt initiativ og en vis kapitalkoncentration (Holmblad, Joseph Owen m. fl.).

Et andet emne, som man, skønt der findes spredte bidrag til dets belysning, kunde have ønsket behandlet mere udførligt og i sammenhæng, er industriens lokalisering. Der sker jo netop i dette tidsrum en væsentlig forandring paa dette omraade. Hvad der i ældre tid med nogen ret kunde kaldes industri, var jo dels bundet til vandløb som f. Eks. Mølleaaen, dels lokaliseret i privilegerede havnebyer, fortrinsvis København. Men i tiden efter 1820 sker der under indflydelse af dampmaskinen og af andre grunde en udflytning og spredning af dansk industri, som det vilde være interessant at faa et overblik over. Det er jo f. eks. klart, hvordan jernstøberier og maskinfabrikker paa grund af den stigende efterspørgsel efter maskiner fra København trænger ud først til de større og derefter til de mindre provinsbyer. Noget af dette kommer frem ved behandling af enkelte industrier her i bogen, men problemet som saadant omtales ikke.

Medens det første halvbind sigter paa at give en række oversigter over industriens almindelige forhold, behandler andet halvbind enkelte industrier. Et ganske kort indledningskapitel giver efter fabriklisterne 1831—32 en oversigt over produktionen i en række vigtige industrier. Men af de her nævnte 8 industrier behandles i det følgende kun de fire. Garverier og tobaksfabrikker er skudt ud, fordi de i hvert fald i største delen af den heromhandlede periode i teknisk henseende dreves haandværksmæssigt. Forfatteren holder sig altsaa her med hensyn til adskillelsen af industri og haandværk til mekaniseringens kriterium. Mere betænkeligt er det, naar ogsaa sukkerraffinaderierne er udeladt under henvisning til, at der fra anden side er en skildring af sukkerindustrien under udarbejdelse. Denne henvisning stiller jo ikke savnet hos de læsere, der i nærværende værk i henhold til titlen søger en almindelig oversigt over hele den danske industris udvikling. Af de 8 industrier er endvidere jernstøberier allerede behandlet i det foregaaende halvbind i kapitlet om fabrikation og anvendelse af maskiner. Til gengæld er der i dette halvbind skildret en del industrier, som ikke nævnes i oversigten fra fabriklisterne.

Ser man da paa de virkelig behandlede industrier, jernindustrien i første halvbind og i andet halvbind tekstilindustrien, olieindustrien, kunstgødningsindustrien, tegl- og kalkværksindustrien, glasindustrien, kobberværkerne og papirindustrien, kan der spørges, om hver af disse industrier nogenlunde har faaet den plads, som tilkommer den i helheden. I et værk som dette kan man ikke vente, at det biografiske stof og beskrivelse af enkeltvirksomheder kan indtage en saadan plads som f. Eks. i Ludvig Schrøders »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje« eller i Nyrops monografier. Men det var ønskeligt, at de ledende foretagender var fremhævet, og at de enkelte industriers betydning og fremstillingens omfang stort set svarede til hinanden.

I saa henseende forekommer det mig, at jernindustrien, d. v. s. jernstøberier og maskinfabrikker, er noget stedmoderligt behandlet. De ti sider om jernstøberi og maskinindustri i første halvbinds kap. XII, hvortil ganske vist kommer adskilligt af stoffet i den følgende fremstilling af dampmaskinernes anvendelse i industrien og en hel del oplysninger andetsteds i bogen, svarer aldeles ikke til den rolle, som jernindustrien i løbet af denne periode kommer til at spille som industriernes industri. Man kan paa dette punkt ikke lade være at sammenligne med det andet værk om dansk industris udvikling, som i disse aar har set lyset, »Danmarks industrielle Udvikling«, redigeret af Eugen Wolfson. Denne hovedsagelig af ingeniører skrevne bog kan i grundighed og videnskabelig gehalt langt fra maale sig med Axel Nielsens værk, og pladsens fordeling til de forskellige industrier svarer ikke til deres betydning; saaledes faar tekstilindustrien kun 7 af bogens over 400 sider og behandles i kapitlet »Kemiske og beslægtede industrier«(!). Men for jern- og metalindustriens vedkommende vilde jeg dog, netop for perioden 1820—70, foretrække Aage Hannovers vel dokumenterede og afrundede fremstilling for Axel Nielsens. Hos Hannover kommer de ledende og banebrydende foretagender til deres ret, medens Axel Nielsen nok giver nogle af disse en passende omtale, men forbigaar eller kun strejfer andre. Et firma som Baumgarten & Burmeister, siden Burmeister & Wain, nævnes kun lige nogle gange, og det i dets første tid. Det var dog allerede i treserne vort største industrielle etablissement, der ved Baumgartens fratreden i 1861 beskæftigede ca. 500 arbejdere, og det var førende i skibsbygningen, en industri, som iøvrigt slet ikke omtales i bogen.

At tekstilindustrien behandles udførligt i andet halvbinds største kapitel, kan være i sin orden, selv om den ikke længere har den forgrundsstilling som i manufakturernes tid. Der gives mange oplysninger om denne industris raastofproblemer, dens produktion og den konkurrencekamp, der, navnlig for klædeindustriens vedkommende, førtes mellem kongeriget og hertugdømmerne. En del af kapitlet er helliget tekstilindustriens hjælpefag, navnlig valkning og farvning; men det er især klædefabrikkerne, der i denne periode for kongerigets vedkommende har en tendens til at flyttes ud paa landet, som omtales. Bomuldsindustrien og linnedindustrien gøres der mindre ud af. Af bomuldsvæverier omtales kun et par mislykkede foretagender fra periodens begyndelse nærmere; det kunde haft sin interesse at høre noget om, hvordan det nye maskineri, som var opfundet i England, trængte ind her. Efter Rawert (s. 515) synes i slutningen af fyrrerne L. Salomonsens bomuldsvæveri i København (ogsaa omtalt i Bergsøes

Statistik II. s. 365), der beskæftigede 150 arbejdere og havde 60 maskinvæve foruden andre moderne maskiner, at have været førende.

Som allerede nævnt er en række andre industrier beskrevet i andet halvbind. I nogle tilfælde faar enkelte foretagender, som f. eks. Holmegaards glasværk og de Drewsen'ske papirfabrikker en næsten monografisk omtale. Naar glasindustrien behandles saa forholdsvis udførligt, kunde der maaske ogsaa have været grund til at gøre lidt mere ud af porcellænsindustrien; ganske vist omtales den kongelige porcellænsfabrik spredtvis i første halvbind, men væsentlig kun med henblik paa dens statstilskud og ikke nær saa meget som de to andre statsforetagender, klædefabrikken i Usserød og Frederiksværk. Og udvidelsen af porcellænstilvirkningen ved oprettelsen af Bing & Grøndahls fabrik i 1853 berøres ikke. Maaske der ogsaa kunde have været grund til at nævne en nyopdukkende industri som tændstikfabrikationen; Rohmells og Schürers friktionssvovlstikkefabrik, der efter Bergsøe i 1844 beskæftigede 70 arbejdere, synes her at have været banebrydende. Men det er naturligvis en skønssag, hvor langt man skal gaa i at medtage enkelte industrier eller foretagender.

Skønt det saaledes efter anmelderens skøn ikke helt er lykkedes professor Axel Nielsen at skifte sol og vind lige, er det et fortjenstfuldt arbejde, han har udført ved at fremdrage meget nyt stof og sammenstille det allerede kendte til et helhedsbillede, i hvilket man kan savne et og andet, men som dog her kan siges at foreligge for første gang. Det afsluttende bind vil forhaabentlig med samme paalidelighed skildre vor tids industri, og man maa tillige se hen til, at det vil bringe et alfabetisk register, der gør det lettere at orientere sig i hele værket.

Even Marstrand.

Anders Hansen: LIVSFORSIKRINGSVIRKSOMHED. Udgivet af Forsikringsforeningen. København 1945. 376 Sider.

Direktør, cand. mag. Anders Hansen, der i 1917 overtog Undervisningen i Livsforsikring i Forsikringsskolens Livsforsikringsklasser efter Dr. polit. Jens Pedersen, har med denne Bog, der bærer Undertitlen »En elementær Fremstilling til Brug for Forsikringsskolens Undervisning«, givet sine Elever en ny Lærebog til Afløsning af Jens Pedersens.

Som Lærebog synes den foreliggende Fremstilling i det store og hele velegnet. Gennem en underholdende historisk Oversigt føres Læseren paa en behagelig Maade ind i Livsforsikringsverdenen, hvis ydre Rammer derefter skildres i et Par Kapitler om Tilsynslovgivning og Vedtægter, inden Forf. gaar over til Gennemgangen af Forsikringsformer, Beregningsgrundlag, Præmieberegning og Præmiereserve samt Reglerne for Genkøb og Fripolice og Overskudsfordeling, der maa betragtes som Bogens Hovedafsnit. Der afsluttes med en Redegørelse for Akkvisitionen, Begæringen, Policen, Forsikringsbetingelser samt Afgang og Genforsikring. Man undrer sig lejlighedsvis over Rækkefølgen. Er det ikke lidt bagvendt at fordybe sig i Tilsynslovgivning og Vedtægter, før Eleverne har stiftet Bekendtskab med Livsforsikringens Principper? Og hist og her er Fremstillingen unødigt elementær. Et Eksempel: »Man skelner mellem et Selskabs ordinære Generalforsamling og ekstraordinære Generalforsamlinger; disse sidste afhol-